

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

יחידה 7 בסדרת: **ברכות מיני דגן**

לחם העובר עיבוד נוסף

יחידה מספר 7

עד כה עסקנו בשלבי יצירת הלחם, מהיותו גרעין דגן ועד שהוא נאפה כלחם. למדנו שגרעין הדגן יכול לעבור גלגולים שונים רבים: הוא יכול להיאכל קלוי; הוא יכול להיות טחון, ואחרי הטחינה להתערבב עם דברים שונים ולהפוך לעיסה, ניתן להחליט אם לאכול את העיסה כמות שהיא או להמשיך את עיבודה. עיסה זו אפשר לבשל לאפות או לטגן. כל החלטה בכל שלב תשפיע על הברכה שיש לברך לפני ואחרי אכילתה. אחרי שהגדרנו את המאפיינים הדרושים בכדי שברכת מאפה תהיה 'המוציא', כעת נשאל את השאלה ההפוכה – איזה עיבוד יגרום למאפה לאבד את מעמדו כפת, ומעתה ברכתו כבר לא תהיה 'המוציא'?

פת מבושלת

הגמרא מביאה ברייתא המפרטת את הדין של פת אפויה שחזרו ובישלו אותה:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לו עמוד א

הכוסס את החטה מברך עליה בורא פרי האדמה; טחנה אפאה ובשלה, בזמן שהפרוסות קיימות - בתחילה מברך עליה 'המוציא לחם מן הארץ' ולבסוף מברך עליה שלש ברכות. אם אין הפרוסות קיימות – בתחילה מברך עליה 'בורא מיני מזונות' ולבסוף מברך עליה ברכה אחת מעין שלש

מתברר שאם בשלו את הלחם אחר האפייה הוא יישאר במעמדו אם הפרוסות קיימות, ואילו אם הפרוסות אינן קיימות הלחם יאבד את מעמדו ויברכו עליו 'מזונות'.
כמובן שעלינו לברר מה משמעות קיום הפרוסות.
בירושלמי מבררים את משמעות ה'פרוסות':

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק ו הלכה א

אפיין ובשלו, בזמן שהפרוסות קיימות אומר עליהן 'המוציא לחם מן הארץ' ומברך לאחריו ג' ברכות. אם אין הפרוסות קיימות אומר עליהן 'בורא מיני מזונות' ומברך אחריה ברכה אחת מעין שלש. עד כמה יהו פרוסות? רבי יוסי ברבי אבון כהנא בר מלכיה בשם רב: עד כזיתים

עולה שלפי רבי יוסי בר אבין "פרוסות קיימות" משמעו שהן לפחות בנפח כזית.

בעמוד הבא הגמרא דנה בברכת לחם שעובר עיבוד אחרי אפייתו:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לו עמוד ב

אמר רב יוסף: האי חביצא דאית ביה פרוורין כזית - בתחילה מברך עליו 'המוציא לחם מן הארץ', ולבסוף מברך עליו שלש ברכות; דלית ביה פרוורין כזית - בתחילה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלש.

לכאורה מתבקש להשוות בין הדין הזה לבין הדין הקודם: גם כאן מדובר על לחם שעבר עיבוד נוסף, וגם כאן נאמר שתלוי אם יש 'פרורין כזית'.
רב יוסף מוכיח את דבריו מדיני מנחות:

אמר רב יוסף: מנא אמינא לה - דתניא: היה עומד ומקריב מנחות בירושלים, אומר: ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה; נטלן לאכלן - מברך המוציא לחם מן הארץ, ותני עלה: וכולן פותתן כזית.

נאמר בתורה (ויקרא ב, ו) שיש לפורר את המנחה לפתיתים לפני אכילתה. רב יוסף מבין שהקפידו שהפתיתים יהיו בגודל של יותר מכזית בכדי שיוכלו לברך עליהם 'המוציא'.

ברם, הבאת ברייתא זו כראיה בסוגיה שלנו מעלה שאלה ביחס למסגרת הדין. את המנחה מפרקים לפתיתים ויוצקים עליהם שמן, אך לא מבשלים את הפתיתים. נשוב לנקודה זו בהמשך.
אביי מעיר על רב יוסף שהברייתא איננה מוסכמת על התנאים כולם:

אמר ליה אביי: אלא מעתה, לתנא דבי רבי ישמעאל דאמר: פורכן עד שמחזירין לסלתן, הכי נמי דלא בעי ברוכי המוציא לחם מן הארץ? וכי תימא הכי נמי, והתניא: לקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא - ענוש כרת, ואם מצה הוא - אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח!

לכאורה מהברייתא עולה שבכל מקרה, אם ליקט ואכל יותר מכזית מברך 'המוציא', גם אם החתיכות קטנות מכזית. הגמרא עונה שמדובר במקרה בו חיברו את הלחם מחדש (ערסן). אמנם זה לא לגמרי מתאים מלשון הברייתא, אך מוצאים הסבר המצדיק את הניסוח:

הכא במאי עסקינן - בשערסן. אי הכי, אימא סיפא: והוא שאכלן בכדי אכילת פרס, ואי בשערסן - האי שאכלן? שאכלו מיבעי ליה! - הכא במאי עסקינן - בבא מלחם גדול.

חברותא ברכות דף לו עמוד ב

מתרצת הגמרא: הכא במאי עסקינן - בשערסן. שגיבל את הפירורים הקטנים לכדי שיעור כזית וחזר ואפאן יחדיו ועשה מהם "לחם" מחדש, מקשה הגמרא: אי הכי, אימא סיפא: והוא, - באיזה אופן מתחייב האוכל מהם בפסח בעונש כרת - כשאכלן בכדי [בשיעור משך זמן של] אכילת פרס. דהיינו, שלא שהה מתחלת אכילת שיעור הזית עד סופו יותר מכדי שיעור משך הזמן הנצרך לאכילת "פרס", ואי המדובר הוא בשערסן לפירורים ואפאן יחדיו לפת אחת - מאי האי דנקט התנא לשון רבים "שאכלן"? והרי כיון שהמדובר הוא שעשה מהם פת אחת - "שאכלו" מיבעי ליה למימר! חוזרת בה הגמרא מתירוץ זה ומיישבת הקושיא על רבי יוסף באופן אחר: הכא במאי עסקינן, בבא מלחם גדול! שלא פתנו את המנחה לגמרי אלא נשאר בה חלק שלם שלא נפרס, וכיון שהחלק הגדול קיים ויש בו שיעור כזית, גם לפירורים הקטנים שלו יש חשיבות של לחם, כי הם נחשבים כחלק ממנו, ורק באופן כזה נאמר בברייתא שיוצאים בהם ידי חובת מצה ויש להם שם "לחם".

הגמרא נשארת עם חוסר בהירות אם לקבל את דברי רב יוסף, לכן היא מבררת ופוסקת:

מאי הוה עלה? אמר רב ששת: האי תביצא, אף על גב דלית ביה פרוורין כזית - מברך עליו המוציא לחם מן הארץ. אמר רבא: והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא.

בעלי התוספות מגדירים מהו איבוד צורת הפת:

תוספות מסכת ברכות דף לו עמוד ב

תוריתא דנהמא. נראה דהיינו כשנותנים הפרורין במים ואם המים מתלבנים מחמת הפרורין אזלא ליה תוריתא דנהמא ביחידות הקודמות הסברנו ש"צורת הפת" (תוריתא דנהמא) מדבר על החללים, "האווירים" שיש בלחם. פעמים רבות לחם יכול להיות מונח בתוך נחל ואז נראה כאילו יש בו חללי אוויר (המלאים במים). אך אם המים מתלבנים, זה אומר שהלחם עצמו התערב במים, ואז גם אם חיצונית נראה שבלחם יש חללי אוויר, הלחם כבר איבד את צורתו: אם נוציא את הלחם או נשפוך את המים, נגלה שיש כאן עיסה. לכן בעלי התוספות אומרים שהלובן שבמים מגלה לנו שהלחם איבד את צורתו.

הגמרא מסיקה שגודל החתיכות אינו קובע. בין אם יש או אין כזית, מברכים המוציא, כל עוד יש ללחם צורת הפת.

לכאורה מסקנה זו סותרת את ההשוואה לסוגיית הירושלמי. מהירושלמי משמע שגודל החתיכות כן קובע. אך בכדי לבחון את היחס בין הסוגיות עלינו לשוב לשלב הקודם של הגמרא.

שיטת רש"י

רש"י מסכת ברכות דף לו עמוד ב

תביצא - כעין שלניי"קוק, שמפררין בתוך האלפס לחם. בשערסן - כשחזר וגבלן יחד וחזר ואפאן.

רש"י מדבר על פירור הלחם לסיר, משמע שהלחם מתבשל מחדש. בעלי התוספות דנים בדבריו:

תוספות מסכת ברכות דף לו עמוד ב

תביצא דאית ביה פרוורין - פרש"י כמו שלנייקוק"ק.

ואי"ת והתניא לעיל 'בזמן שהפרוסות וכו' אין הפרוסות קיימות לא יברך עליהן המוציא, אף על גב דאית ביה כזית? וי"ל דרב יוסף מפרש ליה 'הפרוסות קיימות' היינו בכזית, ו'אין הפרוסות קיימות' בשאין בהן כזית. וכן מפרש נמי בירושלמי.

ואי"ת ואיך מדמה רב יוסף פרוורי מנחות לפרורי תביצא? וי"ל כיון שנטגנין בשמן כנתבשלו דמי

בעלי התוספות מסבירים שלפי רש"י יש להתאים את דברי רב יוסף, הברייתא ועמוד א', והירושלמי: אם הפרוסות קיימות' משמעו שתלוי בגודל החתיכות. לגבי הקושיא ממנחות בעלי התוספות אומרים שרש"י יפרש שהמנחה נבללת ומטוגנת בשמן, ודין טיגון כדין בישול.

לפי רש"י יוצא שדברי רב יוסף מקבילים לחלוטין לברייתא בעמוד הקודם, ולמעשה מתאימים אותה לאמור בירושלמי. ברם, מסקנת הסוגיה נראית שונה ממשקנת הירושלמי! הרשב"א מחדד את הנקודה הזאת, ומסביר את מסקנת רש"י מהסוגיה:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף לז עמוד ב

פרש"י ז"ל חביצא כגון שמפררין לחם בתוך האלפס ומבשלין אותו ולפי דבריו הא דמיייתי רב יוסף סייעתא מההיא דמנחות, ולא מיייתי מברייתא דלעיל דקתני 'בזמן שהפרוסות קיימות מברך עליו המוציא ולבסוף ג' ברכות', משום דלא מפרשא בהדיא מאי קרי 'פרוסות קיימות', ומשום הכי מיייתי הא דמנחות, דתני עלה בהדיא 'יכולך פתיתין כזית'.
ואלא מיהו קשיא, דאם כן היכי אסיקנא הכא 'אף על גב דלית ביה פרוורין דהוי כזית', דהא תניא בההיא בזמן שהפרוסות קיימות מברך המוציא וג' ברכות אין הפרוסות קיימות בתחלה מברך בורא מיני מזונות!
ואפשר היה לי לומר דרב ששת ורבי אבא קרו 'פרוסות קיימות' אפילו פרוורין פחות מכזית, כל היכא דאיכא תוריתא דנהמא, ו'אין פרוסות קיימות' בדלית להו תוריתא דנהמא. ואף על גב דפרישו עלה בירושלמי 'היכי דמי פרוסות קיימות בדאיכא פרוורין כזיתים', לית להו לרב ששת ולר' אבא הכין, אלא כל היכא דאיכא תוריתא דנהמא. כך נראה לי לפי דברי רש"י.

הרשב"א מסביר שלפי רש"י הסוגיה היא כך: בברייתא נאמר ש'אם הפרוסות קיימות' מברכים המוציא. אך המושג נותר מעורפל. סוגיה זו נועדה להבהיר את המושג הזה:
לפי הירושלמי, וכן רב יוסף, 'פרוסות קיימות' הן חתיכות הגדולות מכזית. על חתיכות לחם קטנות מכזית שעברו בישול או טיגון מברכים 'מזונות', ולא 'המוציא'. בהעדר אחד התנאים הללו, הווה אומר: אם החתיכות גדולות מכזית, או קטנות מכזית ולא עברו בישול או טיגון, מברכים עליהן 'המוציא'.
רב ששת ורבא חולקים על כך, ואומרים שמשמעות 'פרוסות קיימות' הוא שיש להם צורת הפת. גודלן אינו משפיע כלל, אלא צורת הפת בלבד.
נראה שזו מסקנת הסוגיה. אם כך, לפי רש"י יוצא שיש מחלוקת בין הבבלי והירושלמי: לפי הירושלמי, בישול או טיגון פת בגודל קטן מכזית משנה את ברכת הפת ל'מזונות', לפי הבבלי על לחם לעולם מברכים 'המוציא', אלא אם כן הוא איבד את צורת הפת.

שיטת התוספות

בעלי התוספות דוחים את דברי רש"י:

תוספות מסכת ברכות דף לז עמוד ב

ומיהו קשה, ד'לקט מכולן כזית' דקאי אחמשת המינין (ולא אמנחות, כמו שאפרש), והתם נמי לא מיירי בשנתבשלו, ומאי מדמה לחביצא שהוא מבושל?

לפי רש"י מדובר בחלקי המנחות שחזרו וטיגנו. אך בעלי התוספות מראים שהכוונה היא לחלקי לחם שאינם עוברים בישול נוסף. לאור זאת הם מסבירים את הסוגיה כולה בצורה שונה:

לכך נ"ל "חביצא" היינו פרוורין הנדבקים יחד על ידי מרק או על ידי חלב, כמו חביצא דתמרי שהן נדבקי

בשונה מרש"י, בעלי התוספות אומרים שסוגייתנו עוסקת בלחם שמפוררים ומדביקים מחדש בעזרת נחל, אך הוא אינו עובר בישול או טיגון נוסף. אם כך, מדובר בשתי סוגיות שונות: בעמוד א' מדובר על לחם שעובר בישול (או טיגון) נוסף. בעמוד ב' מדובר על לחם מפורר, שעובר הדבקה חדשה. אם כך, לפי בעלי התוספות יש מחלוקת בין רב יוסף ורבא: לפי רב יוסף אין מברכים על לחם שפורר ועבר הדבקה מחדש אם אין בחתיכות כזית, לפי רבא כל עוד יש להן צורת הפת עדיין מברכים עליהן המוציא.

לכאורה עולה מדבריהם שיש שני דינים שונים: על לחם שעבר בישול מברכים 'המוציא' רק אם יש כזית בכל חתיכה, ואילו על לחם שהודבק מחדש מברכים 'המוציא' כל עוד יש לו צורת הפת (אין צריך לומר שאם הוא לא הודבק מחדש, אלא פורר בלבד, ברכתו תישאר 'המוציא'). זאת לעומת מסקנת רש"י, ממנה לכאורה עולה שמברכים 'המוציא' על כל לחם שלא עבר בישול או טיגון נוסף.
אך בהמשך בעלי התוספות מבהירים שמסקנתם מעט שונה:

תוספות מסכת ברכות דף לו עמוד ב

אמר רבא והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא - וכן קיימא לן, דרבא בתראה הוא, ולא בעינן שיהו בפרורין כזית, כיוון דאיכא תוריתא דנהמא לענין המוציא, ואפילו נתבשלו לפירוש רש"י. והא דמשמע בירושלמי דפרוסות קיימות הן בכזית היינו לפי שכן דרך להיות תוריתא דנהמא בכזית, אבל פעמים דאפילו בפחות מכזית איכא תוריתא דנהמא

התוספות מסבירים שהירושלמי אינו חולק בהכרח על הבל. כאשר בירושלמי אומרים ש"פרוסות קיימות" הן כזית, כוונתם שבדרך כלל כאשר החתיכות גדולות הן לא מאבדות את צורת הפת. אם כך, מסקנתם היא שבין אם הלחם עבר בישול או שעורבב והודבק עם דברים אחרים, ברכתנו 'המוציא' כל עוד יש ללחם צורת הפת.

נחזור ונזכיר את רש"י: רש"י מבין ששתי הסוגיות עוסקות בלחם שעבר בישול. משמע שרש"י מבין שלחם שלא עבר בישול או טיגון ודאי נותר לחם. אם כך, לפי רש"י לחם שפורר והודבק וכו' – לעולם ישאר לחם. רק לחם מבושל או מטוגן עשוי להיות מושפע מאיבוד צורת הפת או היותו קטן מכזית (כפי שלמדנו לעיל).

שיטת ר"ת

הבאנו לעיל את מה שלכאורה היה עשוי לעלות למסקנת בעלי התוספות, אילו היו מקבלים את הירושלמי. כאמור, למעשה בעלי התוספות כתבו שה"כזית" המחכר בירושלמי הוא לאו דווקא, ובכך מחקו את הקריטריון של הגודל.

ר"ת, מגדולי בעלי התוספות, חולק על כך, ונשאר עם ההבנה שהצענו בתוספות, המתחשבת בדברי הירושלמי:

יחידושי הרשב"א מסכת ברכות דף לו עמוד ב

ר"ת ז"ל פירש חביצא – פירורי לחם הנדבקין על ידי שמן ודבש, ובהני הוא דלא בעו פרוסות קיימות, אבל בפירורין מבושלים הוא דבעינן פרוסות קיימות. והיינו ההיא דלעיל, דפרוסות קיימות ושאינן קיימות. וקיימא לן כרב ששת ורבי אבא דאמרו כל היכא דאיכא תוריתא דנהמא מברכין עלייהו המוציא

בסוגיות עולים שני קריטריונים המשפיעים על הברכה: א. הגודל – כזית. ב. צורת הפת.

רש"י מבאר שהקריטריונים נמצאים במחלוקת בין האמוראים.

בעלי התוספות ביארו שהקריטריון של הגודל אינו קריטריון אמיתי (אלא רק גורם שעשוי להשפיע על הקריטריון השני. וגם זה לא בהכרח). בעצם לשיטתם גודל החתיכות אינו קריטריון קובע.

ר"ת מסביר שמדובר בשני סוגי מאכל שונים: כאשר מדובר על חלקי לחם שאינו עובר בישול נוסף, הקריטריון של צורת הפת הוא היחיד שמשפיע. כאשר מדובר על חלקי לחם שעובר בישול נוסף יש צורך בגודל של כזית בכדי לשמר את הגדרתו כלחם.

הרא"ש ותר"י פוסקים כדבריו ומפרטים את הפסק:

רא"ש מסכת ברכות פרק ו סימן י

פרי"ת חביצה הם פירורי לחם שנדבקין יחד ע"י חלב ודבש, (וכן) בערוך פירש שהם פירורי לחם הנדבקים זה בזה ע"י מרק, וכל דבר הנדבק יחד קרוי 'חביצא', כעין 'חביצא דתמר'.

וג' חילוקים יש בהן:

א. היכא שנתבשלו:

אם יש בהן כזית מברך עליהם המוציא ושלש ברכות

ואם אין בהן כזית, אף על גב דמחזי דאיכא עלייהו תוריתא דנהמא, אין מברך עליו אלא בורא מיני מזונות, דכיוון שהוא מבושל אינו חשוב תואר לחם

ב. ואם אינו מבושל אלא שהוא מחובר ע"י דבש או מרק:

אם יש בפרוסות כזית מברך עליו המוציא אף על פי שאין בו תואר לחם ואם אין בפרוסות כזית:

אם יש בו תואר לחם מברך עליו המוציא

ואם אין בו תואר לחם מברך עליו בורא מיני מזונות

ג. והיכא שאינו לא מבושל ולא מחובר אלא שהוא מפורר דק דק, אף על פי שאין בהן כזית ואין בהן תואר לחם מברך עליו המוציא ושלש ברכות, דכיוון שהוא פת בפני עצמו אינו יוצא לעולם מתורת פת

בשם הר' יונה ז"ל, וכן נראה מתוך ההלכה

ולא כדברי רבינו חננאל ז"ל שאמר דהא דאמרין (דף לט) 'פת הצנומה בקערה מברך עליה המוציא', דאיירי בדאיכא עליה תוריתא דנהמא, שאין אנו צריכין לזה, אלא כיוון דאין דבר אחר מעורב עמו אינו יוצא מתורת לחם, ומברכין עליו המוציא

בעמוד א', ובירושלמי, דנים על לחם מבושל. שימור ברכת לחם מבושל תלוי בגודל, בכך שיש בו כזית. בעמוד ב' מדובר על לחם שהודבק מחדש, ואם יש לו תואר לחם מברכים עליו 'המוציא'. אם כך, מדוע הרא"ש מכניס את הקריטריון של הכזית גם בהקשר של לחם שהודבק? נראה שאת זה הוא למד בקל וחומר: אם לחם מבושל נשאר לחם גם אם אין בו כזית, לחם שלא בושל אלא רק עורבב ודאי נשאר לחם אם יש בחתיכה כזית. כך גם עולה מן הסוגיה, כפי שכותב הבית יוסף:

בית יוסף אורח חיים סימן קסח (לסעיף יא))

משמע ודאי דכל דאית בהו כזית, אף על גב דליכא עליהו תוריתא דנהמא, מברך המוציא, כדבר יוסף, דרב ששת להוסיף על דברי רב יוסף לברכת המוציא בא ולא למעטו

בסוף דבריו הרא"ש מביא מחלוקת צדדית: האם מברכים 'המוציא' על לחם מפורר, וכן אם הוא שרוי במים? רח" אומר שכל עוד צורת הפת עליו – ברכתו המוציא. הרא"ש חולק עליו ואומר שמכיוון שהוא רק מפורר, ואפילו אם הוא שרוי במים, לא בושל וגם לא עורבב עם חומרים אחרים, ברכתו נותרת "המוציא". כך פוסק הרא"ש.

שימו לב שעקרונות שיטת הרא"ש כאן אינה מסקנה הכרחית מדבריו הקודמים. היה מקום לראות את השרייה במים בדומה לערבוב עם כל נחל אחר, ואזי לפי הרא"ש ברכתו הייתה המוציא אם היה בו כזית או צורת הפת. חידושו של הרא"ש הוא חידוש חדש, ששרייה במים אינה נחשבת בישול וגם לא ערבוב עם חומר חדש, ממילא לעולם ברכתו 'המוציא'.

לסיכום השיטות להלכה עד כה:

לפי רש"י: יש מחלוקת בין הבבלי והירושלמי לגבי לחם מבושל או מטוגן: האם הקריטריון המשנה את ברכתו הוא גודלו, כזית, או צורת הפת. להלכה נראה שיש לפסוק כבבלי, אם כך הקריטריון המכריע הוא צורת הפת. ביחס ללחם שלא עבר בישול או טיגון נוספים, אלא שינה צורה או התערבב עם דברים אחרים – ודאי שיישאר לחם לעניין ברכותיו.

לפי תוספות: בעמוד א הדיון הוא על לחם מבושל, ובעמוד ב' על לחם מפורר שעורבב והודבק בעזרת דברים אחרים. ברם, בירושלמי כאשר נאמר "כזית", הכוונה היא לצורת הפת. כך שבין אם הלחם עורבב עם דברים אחרים (כדברי הגמרא בעמוד ב) או עבר בישול (כדברי הברייתא בעמוד א) – אם ללחם צורת הפת – ברכתו 'המוציא', ואם לא – ברכתו 'מזונות'.

לפי ר"ת רבינו יונה והרא"ש: בעמוד א הדיון הוא על לחם מבושל או מטוגן. בעמוד ב על לחם מעורבב עם דברים אחרים. אחרי הבישול ברכת הלחם תישאר 'המוציא' רק אם יש בחתיכה כזית. ברכת לחם שעורבב עם דברים אחרים תישאר המוציא בהתקיים אחד התנאים: יש בחתיכה כזית, או שיש ללחם צורת הפת.

שיטת הרמב"ם

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ח

הפת שפתת אותה פתים ובשלה בקדרה או לשה במרק:

אם יש בפתיתין כזית או שניכר שהן פת ולא נשתנה צורתה מברך עליה בתחלה 'המוציא' ואם אין בהן כזית או שעברה צורת הפת בבישול מברך עליה בתחלה 'בורא מיני מזונות'

הרמב"ם כולל יחד את הבישול ואת הלישה במרק. מצד אחד, נראה שמפרש את ה'חביצא' כדרך שפירשו בעלי התוספות, שמדובר במקרה נוסף, אחרת קשה להבין מניין לו להזכיר שני מקרים. מצד שני, נראה שהוא כולל אותם יחד, ומשמע שסובר שדינם זהה.

ההלכה שהרמב"ם פוסק עוד יותר קשה. הוא מזכיר את שני התנאים שעסקנו בהם: כזית, וצורת הפת. ברישא הוא אומר שבהתקיים אחד התנאים ברכתו 'המוציא', ואילו בסיפא הוא כותב שבהעדר אחד התנאים ברכתו 'מזונות'. אך אם תנאי אחד מתוך השניים מתקיים, משמע שהתנאי השני נעדר. לפי הרישא ברכתו תהיה 'המוציא', שכן תנאי אחד התקיים. לפי הסיפא ברכתו תהיה 'מזונות', שכן אחד התנאים אינו מתקיים. האחרונים העלו הסברים רבים לרמב"ם. נציג שלושה:

א. הרב יהושע (מיימוני)

כסף משנה הלכות ברכות פרק ג הלכה ח

וה"ר יהושע מבני בניו של רבינו כתב: 'אומרנו בסוף 'או שעברה צורת הפת', פירושו 'אם' עברה צורת הפת. ועם זה יסכים למה שאמר בתחילה, והכי קאמר: אם אין בפרורין כזית – אם עברה צורת הפת מברך בורא מיני מזונות. ומצינו

בכתוב 'או' במקום 'אם'. "או נודע כי שור נגח הוא", "או נודע אליו חטאתו". וזה מסכים להלכה דגרסינן (שם ל"ז ב') אמר רב יוסף האי חביצא אי אית ביה כזית מברך המוציא ואי לא בורא מיני מזונות, רב ששת אמר: אפילו פרוסות שאין בהם כזית. אמר רבא: והוא דאיכא עליהו תוריתא דנהמא עכ"ל ומצאתי שכתב הרב המובהק מהר"י פאסי ז"ל שגדולי ספרד היו אומרים שטעות הוא שנפל בספרים בסוף לשונו, והכי הוה ליה למימר: "ואם אין בהם כזית ועברה צורת הפת בבישול".

רבי יהושע, מצאצאי הרמב"ם, אומר שבמשפט האחרון בדברי הרמב"ם, כאשר הרמב"ם אומר שם "או", הכוונה היא "אם". כלומר – ברכת מזונות תחול רק בהתקיים שני התנאים. גדולי ספרד מסכימים עם דבריו, ואף משנים את הגרסה. המשמעות היא שבהתקיים אחד התנאים ברכתו 'המוציא', ובהעדר שניהם ברכתו 'מזונות'. הוא מחדד שיש שני דרכים לקרוא את החלק האחרון של הגמרא. נצטט אותה שוב:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לז עמוד ב

מאי הוה עלה? אמר רב ששת: האי חביצא, אף על גב דלית ביה פרוורין כזית - מברך עליו המוציא לחם מן הארץ. אמר רבא: והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא

עד כה למדנו את הגמרא כהסבר הרשב"א, שרב ששת דוחה את חילוקו של רב יוסף. רב יוסף אומר שברכת המוציא תלויה בכזית בכל חתיכה, רב ששת חולק על כך ואומר שהתנאי של כזית אינו משפיע כלל. רבא אומר שיש תנאי אחר – צורת הפת.

אך הרמב"ם קורא את הגמרא אחרת. רב ששת מקבל את דברי רב יוסף, אך אומר שבמציאות מסוימת ברכת החביצא תישאר המוציא. רבא מסביר איזו מציאות זו – כל עוד יש עליה צורת הפת. כלומר, רב ששת אינו קובע שאין מציאות בה קיום הכזית משפיע. כוונתו היא שישנה מציאות בה מברכים המוציא למרות שאין כזית. אך אם יש כזית – ודאי שמברכים 'המוציא'.

ב. הר"י פאסי

ראינו לעיל שהבית יוסף מביא את גדולי ספרד מפי הר"י פאסי. ברם בהמשך הר"י פאסי חולק על דבריהם. נחזור ונשים לב לניסוח של הרמב"ם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ח

הפת שפתת אותה פתים ובשלה בקדרה או לשה במרק, אם יש בפתיתין כזית או שניכר שהן פת ולא נשתנה צורתה מברך עליה בתחלה המוציא, ואם אין בהן כזית או שעברה צורת הפת בבישול מברך עליה בתחלה בורא מיני מזונות.

אנו הנחנו עד כה ש'נשתנה' הוא כמו 'עברה'. אך הר"י פאסי מציע אחרת:

ומכל מקום הנראה לו ז"ל ליישב הלשון הוא שיש לחלק בין שינוי להעברה, ששינוי הוא שינוי מה, אבל העברה – העברת כל הצורה מכל וכל הוא, וזהו נראה שדקדק בלשונו: ברישא כתב 'אם יש בפתיתין כזית או שניכר שהם פת ולא נשתנה צורתה', רצונו לומר שאם יש בפתיתין כזית, אף על פי שיש שינוי מה, או שאין בהם כזית אלא שאין בהם שינוי כלל וניכר שהם פת, ולזה כפל לשונו 'שניכר שהם פת, ולא נשתנה צורתה', רצונו לומר: שניכר היטב ולא נשתנה כלל, מברך המוציא, אבל אם אין בהם כזית, אף על פי שלא עברה מכל וכל אלא שנשתנה, או אף על פי שיש בהם כזית, אם עברה מכל וכל בבישול, רצונו לומר שבחלוקת הבישול שייך העברה, שבלישה במרק לא שייך כי אם שינוי, אמנם בבישול שייך שינוי לבד כשהבישול חלש, אמנם כשהוא חזק שייך העברת הצורה מכל וכל, ואז אפילו שיהיה בפתיתין כזית מברך 'מזונות' ולא 'המוציא'.

ונמצא לפי דרך זה שהשוה הרמב"ם בישול למרק בצד, וחילק ביניהם מצד השווה בשינוי המשותף ביניהם, וחלקם בהעברה הנמצאת בבישול ולא בלישה במרק. ובזה המיצוע יש מקום להרמב"ם להמלט מכל מה שהקשו עליו התוספות ושאר המפרשים, רצונו לומר ממה שהקשו על רש"י ז"ל, ששניהם, רש"י והרמב"ם, דבר אחד להם, והחילוק הזה אפשר שגם רש"י יפרש אותו עכ"ל. והעיד ז"ל שלשון זה נשאל בפומבי רבתי של חכמים ושל סופרים ובכללם הנשר הגדול מהר"י אברבנאל ז"ל בהיותו לומד בישיבת הרב הגדול מהר"י אבוהב ז"ל ושהרב מהר"י פאסי ז"ל הגיד לפניו שיש ישוב זה וכשר בעיניהם מכל אשר הוגד שם

בתחילה הרמב"ם כותב שקיום אחד התנאים מצדיק את ברכת 'המוציא', ולאחר מכן כותב שקיום אחד התנאים מספיק לברכת 'מזונות'. זו הסתירה.

הרב יהושע מסביר שבחלק השני כוונת הרמב"ם היא שבהתקיים שני התנאים הברכה תהיה 'מזונות'. תשובת הר"י פאסי אומרת שהתנאים שהרמב"ם כותב בסוף דבריו הם אכן תנאים מתחלפים – בהתקיים אחד מהם ברכתו תהיה 'מזונות'. אך התנאי שונה מהתנאי שבחלק הראשון. ברכת מזונות תהיה באחד משני

המצבים הבאים: א. היה שינוי מסוים וגודל החתיכות קטן מכזית. ב. הלחם השתנה לחלוטין, ואזי גודלו לא ישמר את מעמדו כלחם.

ג. הכסף משנה

הכסף משנה מציע לקרוא את הרמב"ם אחרת. דבריו מורכבים, ולכן נצייר אותם ברמב"ם עצמו לפני שניציג את דבריו.
הרמב"ם כותב כך:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ח

(מקרה:) הפת שפתת אותה פתים ובשלה בקדרה או לשה במרק (תת מקרה מסוים:) אם יש בפתיתין כזית או שניכר שהן פת ולא נשתנה צורתה מברך עליה בתחלה המוציא (תת מקרה אחר:) ואם אין בהן כזית או שעברה צורת הפת בבישול מברך עליה בתחלה בורא מיני מזונות.
לכאורה המקרה מתואר בשורה הראשונה (וכולל שני מקרים שונים), ובשתי השורות הבאות הדין תלוי בנתונים נוספים.
אך הבית יוסף אומר שרוב הראשונים זיהו כאן שני מקרים שונים – בישול, ולישה. אם כך, לכאורה גם ההלכה אמורה להיות שונה. הוא מציע שאחרי שהרמב"ם מזכיר את הלישה, הוא אומר את הלכות הלישה, ולאחר מכן מזכיר את הלכות הבישול. באופן הבא:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ח

(מקרה א:) הפת שפתת אותה פתים ובשלה בקדרה (מקרה ב:) או לשה במרק (התנאים להכרעת מקרה ב:) אם יש בפתיתין כזית או שניכר שהן פת ולא נשתנה צורתה מברך עליה בתחלה המוציא (התנאים להכרעת מקרה א:) ואם אין בהן כזית או שעברה צורת הפת בבישול מברך עליה בתחלה בורא מיני מזונות.
אם היינו רוצים ליעל את הקריאה ברמב"ם, היינו גזרים ומדביקים את התנאים בסמוך למקרים, באופן הבא:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ח

(מקרה א:) הפת שפתת אותה פתים ובשלה בקדרה (התנאים להכרעת מקרה א:) אם אין בהן כזית או שעברה צורת הפת בבישול מברך עליה בתחלה בורא מיני מזונות.
(מקרה ב:) לשה במרק (התנאים להכרעת מקרה ב:) אם יש בפתיתין כזית או שניכר שהן פת ולא נשתנה צורתה מברך עליה בתחלה המוציא
מדוע להפוך את הסדר (הסדר הוא אבבא, ולא אבאב)? מכיוון שעד כה למדנו שהבישול משפיע על הברכה יותר מהלישה. לכן ההלכה תצא כך: במקרה של בישול, אם אין כזית או שחסרה צורת הפת – ברכתו מזונות. במקרה של לישה במרק, די בקיומו של אחד התנאים בכדי שהברכה תישאר המוציא.
נראה את לשון הכסף משנה:

ולי נראה לומר דהכי פירושו: הפת שפתת אותה פתיתין ובשלה או לשה, והתחיל לפרש למאי דסליק מיניה, דהיינו: אם לשה, וכתב שבחדא לטיבותא דליהוי ביה, דהיינו שיהא בפתיתין כזית, אף על פי שנשתנה צורת הפת, או שניכר שהן פת אף על פי שאין בהם כזית, מברך 'המוציא'. והדר מפרש מאי דפתח ביה, דהיינו אם בישלה, וכתב דבחדא לריעותא דליהוי בה, דהיינו אין בו כזית, אף על פי שניכר שהוא פת, או שעברה צורת הפת בבישול, אף על פי שיש בו כזית, מברך 'מזונות'

לפי הבית יוסף הרמב"ם לומד את הסוגיות בדומה לתוספות והרא"ש, שמדובר בגמרות על שני דברים שונים: בעמוד א' מדובר על בישול, ובעמוד ב' מדובר על לישה. כאשר רב ששת אומר שגם אם אין כזית תתכן ברכת המוציא, כוונתו לומר: אמנם ביחס לבישול שני התנאים דרושים, אך ביחס ללישה דינו בתנאי אחד.

לסיכום שלושת ההסברים ברמב"ם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ח

הפת שפתת אותה פתים ובשלה בקדרה או לשה במרק: אם יש בפתיתין כזית או שניכר שהן פת ולא נשתנה צורתה מברך עליה בתחלה 'המוציא' ואם אין בהן כזית או שעברה צורת הפת בבישול מברך עליה בתחלה 'בורא מיני מזונות'
כיצד פותרים את הסתירה בין הצורך בקיום אחד התנאים ברישא לבין הצורך בהעדר אחד התנאים בסיפא?

- א. **הרב יהושע (מיימוני):** יש לשנות את המשפט השני כך שמשמעו יהיה שקיום שני התנאים דרוש, ולא אחד מהם. כלומר: אם יש בו כזית או צורת הפת – מברך המוציא. אם אין בו כזית וגם לא צורת הפת – ברכתו 'מזונות'.
- ב. **הר"י פאסי:** שני המשפטים אינם מקבילים, התנאים המוזכרים בהם מעט שונים: במשפט הראשון מדובר על "שינוי צורה". כלומר, ברכת המוציא תהיה רק אם יש כזית, או שהלחם ממש נראה כלחם. בסיפא מדובר על "עברה צורתו". אם המאכל החדש אינו נראה כלחם כלל, ברכתו מזונות, גם אם יש בו כזית. אם עדיין ניתן לזהות שהוא בא מלחם, גם אם איבד את צורת הפת, ברכתו תהיה 'מזונות' רק אם אין בו כזית.
- ג. **כסף משנה:** הדין הראשון מתייחס למקרה השני, והדין השני מתייחס למקרה הראשון. כלומר: אם מדובר בערבוב בלבד, די בקיום אחד התנאים בכדי להצדיק שברכתו תישאר 'המוציא'. אם מדובר בכישול, די בהעדר אחד התנאים בכדי שברכתו תהיה 'מזונות'.

להלכה

דברי השולחן ערוך הם תרגום לדברי רבינו יונה שהובאו ברא"ש לעיל:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קסח סעיף י

חביצ"א, דהיינו פירורי לחם שנדבקים יחד על ידי מרק: אם נתבשל:

אם יש בהם כזית, אף על פי שאין בו תואר לחם, מברך 'המוציא' וברכת המזון ואם אין בהם כזית, אף על פי שנראה שיש בו תואר לחם, אינו מברך אלא 'בורא מיני מזונות' וברכה אחת מעין שלש; ואם אינו מבושל, אלא שהוא מחובר ע"י דבש או מרק: אם יש בפרוסות כזית מברך עליו 'המוציא', אפילו אין לו תואר לחם; ואם אין בהם כזית: אם יש בהם תואר לחם, דהיינו שהוא ניכר וידוע שהוא לחם, מברך עליו המוציא וברכת המזון; ואם אין בהם תואר לחם, מברך בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש; ואם אינו לא מבושל ולא מחובר, אלא מפורר דק דק, אף על פי שאין בו כזית ולא תואר לחם, מברך עליו 'המוציא' וברכת המזון

שימו לב! ביחידות האחרונות עסקנו בדיון פת הבאה בכיסנין. למדנו שכל עוד מדובר על פת הבאה בכיסנין, ברכתו 'מזונות' אם לא קבע עליו סעודה, ו'המוציא' אם קבע עליו סעודה. בסעיף שלנו מדובר על מאכלים שכל עוד הם נחשבים כלחם, דינם כלחם לכל דבר, ואילו כאשר הם יוצאים מכלל לחם, הם מאבדים את דינם כלחם לחלוטין. ממילא קביעת הסעודה לא תשנה: או שדינם יהיה לברך 'המוציא' וברכת המזון, או שדינם לברך 'מזונות' ומעין שלוש.

מצוידים בסוגיית הגמרא ופסיקת השולחן ערוך, נעמיק עתה במספר פרטים ודיונים מציאותיים:

לחם במרק

האם הכנסת לחם למרק תשנה את ברכתו למזונות? השולחן ערוך פוסק שאם הלחם מבושל ברכתו מזונות רק אם החתיכות קטנות מכזית. אך הדברים אינם כה פשוטים. **ביחידה 19** מהלכות שבת למדנו שהלכתית 'כלי ראשון' נחשב ככישול, ואילו כלי שני אינו נחשב ככישול. הפוסקים אומרים שהוא הדין בענייננו:

מגן אברהם על סימן קסח ס"ק כה

נתבשל. דהיינו שנתן הלחם בכלי ראשון, אבל אם הניח הפירורין בקערה ועירה עליה רותחין לא מקרי נתבשל. נ"ל מאחר שיש מחלוקת ביורה דעה אם עירוי מבשל מכלי ראשון, לכן יש למנוע שלא לאכול פירורין שעירה עליהם מכלי ראשון ונראה שיש בו תואר לחם, וכל שכן כשאוכל הרבה עד ששבע ממנו דהוי ספק דאורייתא אם יברך ברכת המזון, לכן יברך על פת אחר תחילה

שם (ביחידה 19 עמודים 5-2) שקענו בדיון אם העירוי מהכלי הראשון מבשל ככלי ראשון או לא. המגן אברהם אומר שמכיוון שההכרעה אינה ברורה, עדיף לא לאכול לחם שעירו עליו מכלי ראשון שלא במסגרת סעודה. מדוע הבישול משנה את הברכה? לכאורה ניתן להציע שתי אפשרויות:

- א. הבישול גורם לאיבוד תורתא דנהמא.
- ב. הבישול נותן השפעה חדשה בלחם, ומעתה הוא נידון כמאכל חדש. המאכל החדש הוא דגן שהתבשל, שברכתו 'מזונות'.

לפי ההבנה הראשונה, אין הבדל מהותי בין השריית לחם במים עד שיאבד את צורתו, לבין בישול קצר במים. כך או כך, ברכת הלחם תהפוך ל"מזונות" כאשר הוא מאבד את צורת הפת. לפי ההבנה השנייה אלו שני קריטריונים שונים המוציאים אותו מתורת לחם, ויתכן וצורת הפת לא תעלם לחלוטין, ואף על פי כן ברכתו תהיה 'מזונות'. מזכיר שביחידה 4 ראינו את דברי ר"ת, האומר שלקרעפלק יש צורת הפת, ואילו לפסטה אין. הווה אומר: יתכן שבישול לא יפגע בצורת הפת. אם מדובר ביצירת המאכל, ותוצאת הבישול היא תבשיל שיש לו צורת הפת, נשוב למחלוקת ר"ת ושאר הראשונים אם ברכתו 'המוציא' או 'מזונות'. בדומה לכך, אם מדובר במאפה שחזר והתבשל, דברי ברכת הבית מחדדים לנו שעצם הבישול פוגע בהגדרתו כלחם, גם אם צורת הפת לא נפגעה.

לחם מטוגן

תוספות מסכת ברכות דף לו עמוד ב

וא"ת ואיך מדמה רב יוסף פרורי מנחות לפרורי חביצא וי"ל כיון שנטגנין בשמן כנתבשלו דמי

למדנו לעיל שכך בעלי התוספות תירצו את שיטת רש"י. מצד אחד, לבעלי התוספות אינו מובן מאליו שטיגון יהיה כבישול. מדוע? מכיוון שטבע הבישול לרכך ולהפריד את חלקי התבשיל, ואילו הטיגון להיפך, מקשיח ומשמר את צורת המאפה. מצד שני, בשל כורח הסוגיה נראה שהם מכריעים שהטיגון כבישול (לכל הפחות לשיטת רש"י).

יתכן וההתלבטות אם להשוות את הטיגון לבישול מקבילה להתלבטות אודות השפעת הבישול על המאפה: מצד הפגיעה בצורת הפת, הטיגון אינו כל כך פוגע בצורת הפת, ודאי שלא באופן שהבישול פוגע בו. אך הטיגון משפיע על הדגן והמאפה בצורה חדשה, העשויה להצדיק ברכה חדשה. הרא"ש מסביר שכאשר אביי מקשה על רב יוסף, הוא דוחה את הנקודה הזאת: רב יוסף חשב שאפשר להוכיח מטיגון המנחות לבישול מאפה, ואביי דוחה את ההשוואה:

תוספות הרא"ש מסכת ברכות דף לו עמוד ב

אביי הקשה לרב יוסף לפי סברתו דמדמה נתבשלו למנחה שנטגנה, אלא על כרחין אין לך לדמות מנחה שנטגנה בשמן לפרוסות שנתבשלו

ביחידה 4 היה מובן מאליו שלעניין ברכה, השפעת הטיגון על העיסה היא כהשפעת הבישול. שם מדובר על בישול וטיגון עיסה, והפיכת העיסה לאוכל. יש עיסה שטרם נחשבת אוכל, הטיגון יתן לה את האופי שלה. אצלנו מדובר על מאפה שכבר נחשב 'פת', השאלה היא אם טיגון ישנה את ברכתו. לכאורה עולה שהראשונים חולקים בשאלת הטיגון. האחרונים ממשיכים את המחלוקת, וממילא המשנה ברורה מכריע להחמיר מספק:

משנה ברורה סימן קסח ס"ק נו

טיגנם במשקה במחבת: משמע ממגן אברהם דלא הוי כבישול ומהני ביה תואר לחם ... ולפי דעת שארי האחרונים שם אין הכרח לדבריו. והנכון שבטיגון לא יאכל בשיש בו תואר לחם כי אם בתוך הסעודה. וכל זה בשאין בהם כזית, אבל אם טיגן פרוסות שיש בהם כזית, אפילו אזל ליה התואר לחם פשוט דמברך המוציא

גם אם הטיגון כבישול, אם יש כזית מברכים עליו 'המוציא'.

החזון איש מכריע שהטיגון דומה יותר ללישה או הדבקה מאשר לבישול:

חזון איש אורח חיים סימן כו אות ט

לחם שנתבשל ונמוח ואין בו כזית, אף דאיכא עליה תוריתא דנהמא, בטל, וקובעים עליו סעודה ללא ברכת המזון ... ולפי זה מותר לאכול מצה מבושלת כל שאין פרוסה כזית בלא נטילת ידיים אף בשיעור קביעות סעודה, אף על גב דרוב מצות שלנו לא יפסידו תואר לחמן בבישול. היה בפרוסה כזית, אף שאין בה תוריתא דנהמא, צריכה נטילת ידיים וברכת המזון כלחם גמור אף בלא קבע עליהו. זהו דין הבישול.

ואם נטגן, אפילו אין כזית, ויש בה תוריתא דנהמא, צריך נטילת ידיים וברכת המזון. הלכך מצה שנטגנה צריכים נטילת ידיים וברכת המזון (בכזית) אף שהפרוסות קטנות מכזית, כיוון שיש בהן תוריתא דנהמא. אבל לחם שנטגן ואין בו תוריתא דנהמא, ואין בפרוסה כזית, בטל לחמו, וקובעין עליהן ומברך מעין שלוש.

החזון איש מסביר כך: כאשר מדובר בבישול, עצם הבישול משנה את האופי של הלחם. לכן גם אם יש ללחם צורת הפת, יתכן ולא נברך עליו 'המוציא'. כאשר מדובר בטיגון, הטיגון אינו משנה מספיק את האופי של הלחם, לכן כל עוד יש בו צורת הפת ברכתו תהיה "המוציא".

וכך נפסק לעניין לחם מטוגן:

וזאת הברכה פרק ג 'לחם שאיבד צורתו' (ב) אות ה

לחם טבול בביצה ומטוגן בשמן (French toast) או קרוטונים מטוגנים – אם יש בפרוסת הלחם הבודדת שיעור כזית, מברך 'המוציא' וברכת המזון. אם אין בה שיעור כזית ... טוב לאכלה בתוך סעודת פת לעניין קרוטונים הדין מעט מורכב יותר, מכיוון שישנם מספר סוגים שונים של קרוטונים:

וזאת הברכה פרק יב עמוד 121 'מרק עם קרוטונים'

יש להבדיל בין ארבעה סוגי קרוטונים:

- א. קרוטונים העשויים מלחם רגיל ואפויים בתנור ואינם מטוגנים, ולא נתבשלו במרק – ברכתם 'המוציא'.
- ב. אם הקרוטונים פחותים מכזית ונתבשלו במרק בכלי ראשון או טוגנו בשמן עמוק – ברכתם 'מזונות'.
- ג. קרוטונים פחותים מכזית המטוגנים בשמן – בזה יש ספק בברכתם, וטוב לאכלם בסעודת פת.
- ד. אם הקרוטונים גדולים מכזית, אף שמטוגנים בשמן – ברכתם 'המוציא'.

השלכה מעשית מאוד היא לעניין "מצה בריית". לכאורה לפי החזון איש אם המצה שימרה את צורת הפת ניתן לברך עליה 'המוציא' ללא ספק. אך ההולכים בדרכו של המשנה ברורה נכנסים לספק:

וזאת הברכה פרק ג 'לחם שאיבד צורתו' (ב) אות ד

מצה המטוגנת בשמן העשויה מפתיטי מצות שכל אחד מהם פחות מכזית והשמן ניתן במחבת לא רק כדי שלא תשרף המצה אלא לתת טעם בתבשיל, דינה כספק פת, ונכון לאכלה התוך הסעודה. ומורים מפוסקי זמננו שאם בישל המצות מתחילה בכלי ראשון דינן כוודאי מזונות אף אם אחר כך טגנם בשמן. ובני ספרד מברכים על מצה מטוגנת בכל ימות השנה בורא מיני מזונות, ובפסח דינה כספק פת כדין מצה מטוגנת לבני אשכנז

ברם בילקוט יוסף פוסק בצורה מוחלטת יותר שהטיגון כבישול:

ילקוט יוסף קצוש"ע אורח חיים סימן תעא סעיף ה

הברכה על מצה מבושלת: אם אוכל חתיכה שיש בה כזית, מברך "המוציא" וברכת המזון, אף שאין בה תואר מצה. אבל אם אין בכל חתיכה כזית אף שיש בו תואר מצה, אינו מברך אלא בורא מיני מזונות וברכת מעין שלש. ואפילו דיבק כמה חתיכות מצה על ידי ביצה, צריך שיהיה בכל חתיכה כזית. ואם טיגן מצה עם ביצה בשמן, אף שיש מחלקים בין טיגון לבישול, לדינא אין לחלק בזה אלא מצה מטוגנת דינה כמצה מבושלת. אך אם טיגן במעט שמן רק שלא ידבק במחבת, יכול לברך המוציא גם בפחות מכזית

קמח מצה

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לו עמוד ב

לתנא דבי רבי ישמעאל דאמר, פורכן עד שמחזירן לסלתן, הכי נמי דלא בעי ברוכי המוציא לחם מן הארץ? וכי תימא הכי נמי, והתניא: לקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא - ענוש כרת, ואם מצה הוא - אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח! הכא במאי עסקינן - בשערסן

רש"י מסכת ברכות דף לו עמוד ב

בשערסן - כשחזר וגבלן יחד וחזר ואפאן.

מתשובה זו של הגמרא עולה שאם מפררים לחם וחזרים ומגבלים אותו ואופים אותו שוב, מוסכם שמברכים 'המוציא' על העיסה החדשה. מה גורם לברכת 'המוציא'? אפשרות אחת היא שהאפייה המקורית נשמרת כאשר מחברים את הלחם לחתיכות הגדולות מכזית. לחילופין, יתכן והאפייה החדשה היא שמקנה לפירורים שם 'לחם'.

המגן אברהם פוסק כאפשרות הראשונה:

מגן אברהם סימן קסח ס"ק כח

אמרינן בגמרא: אם פירר הלחם עד שמחזירו כסולת ואחר כך חזר וגבלם יחד וחזר ואפאם צריך לברך המוציא אפילו ליכא תוריתא דנהמא ... ומשמע שם אפילו מטוגנים בשמן בתחלה, דומיא דמנחות ואם כן, אותם שעושין פרימזלי"ך מלחם מפורר או מלחם שרוי במים צריך לברך 'המוציא', כיוון שתחילתו היה לחם לא נפק מתורת פת עד שאין בכל אחד כזית

המגן אברהם אומר שהגיבול השני נחשב כחיבור כמו הגיבול הראשון. כלומר, כשם שאם חותכים את הלחם לחתיכות הגדולות מכזית ומבשלים אותו כך, מברכים 'המוציא' על חתיכות הגדולות מכזית, הוא הדין אם טחן את הלחם עד דק, וחזר וגיבול אותו לחתיכות הגדולות מכזית ובישל אותו (לא אפה את הלחם שוב כלל!), ברכתו תהיה 'המוציא', למרות שלא הייתה כאן אפיה נוספת אלא רק בישול.
לצורך העניין: אז אם ניקח מצות, נפרר אותם, ונעשה מהם קניידלך, על כל קניידלך שיש בו יותר מכזית ברכתו תהיה 'המוציא'!
הגרש"ז מלאדי מסכים ומפרט מעט יותר:

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן קסח סעיף ב

פירר הלחם לפירורים דקים כקמח וחזר וגבלם יחד, אפילו נשרו תחילה במים עד שהלך תאר הלחם מהם, כיוון שעכשיו יש בהם כזית צריך לברך עליו המוציא וברכת המזון, שבכזית אין צריך תאר לחם. ואפילו לש אותם ברותחין של כלי שני, ואפילו אם לש אותם במשקין ומי פירות, אין להם דין פת הבאה בכיסנין, שכיוון שהיו לחם גמור מתחילתם אינן יוצאים לעולם מתורת פת אלא אם כן אין בכל אחד כזית. ואפילו אם אחר הלישה טגנן במשקה או אפילו בישלם בקדרה לא נתבטלו מתורת לחם כמו שבכזית לחם גמור לא נתבטל מתורת לחם ע"י טיגון ובישול

ברם אחרונים רבים חולקים עליו:

אבן העזר אורח חיים סימן קסח סעיף י

דבריו אינם נראים לי, דשאני התם דחזר ונדבק על ידי אפיה, אבל אם נדבק על ידי בישול, לא חשיב חיבור למחשביה משום הכי לחם

אבן העזר פוסק כהבנה השנייה, שהאפיה השנייה היא שמקנים לעיסה שם 'פת', לא האפיה המקורית. נדגים את הדברים: טחן מצה. גיבל את קמח המצה לעיסה חדשה. לפי המגן אברהם יש להתייחס לעיסה הזאת ככזית לחם שלא פיררו אותו. לפי אבן העזר זו עדיין מצה טחונה מגובלת. אם עכשיו הוא יבשל את העיסה הזאת (לקניידלך) – לפי המגן אברהם זה כזית פת שעבר בישול, ויברך עליו "המוציא". לפי אבן העזר אלו פירורי לחם מבושלים וברכתם 'מזונות'. אילו היה אופה את העיסה המגובלת, שניהם מודים שברכתו המוציא, גם אם לאחר מכן חזר ומבשל את המאפה.

אבן העזר ממשיך ומסביר בפרוטרוט את השלבים, בכדי להראות שאין שלב בו נכון להתייחס לקניידלך כלחם:

דהא עיקר הטעם דמברכין המוציא בבישול, משום דכיון דכבר שם לחם עלה לא פקע ממנה שם לחם על ידי בישול. ובנידון דידן מיד שהתחיל השומן ולחם להרתיח, שהיד סולדת בו, למהוי כלי ראשון, מיד מקרי 'בישול' לענין שינוי צורתו, ואז מיד נתבטל מתורת לחם, דהא אז מיד לא נעשה ודאי כל כך במהרה גוש אחד, ואם כן אז הוי שינוי צורה וגם לית ביה כזית

כלומר, העיסה עדיין לא הפכה לאחידה עד הבישול. אבל כאשר מתחיל הבישול, חלקי הלחם כבר מתבשלים, לפני שיש כזית במקום אחד!

לכן אף שנתבשל אחר כך שנעשה גוש אחד, מכל מקום כיון שכבר פקע ממנה שם לחם שוב לא אתי מחדש עלה שם לחם אחר הבישול

הוא מסיים ואומר שבכל מקרה נכון לברך 'מזונות' לחשוש לשיטות הראשונים האומרים שהבישול מבטל אותו מהיות 'לחם' גם אם יש כזית:

ובלאו הכי להרמב"ם ... אפילו הוי כזית נתבטל שם לחם ממנו על ידי בישול, על כן בורא מיני מזונות עדיף, דלכולי עלמא יצא אפילו על הלחם בבורא מיני מזונות

החתם סופר נוטה לדברי אבן העזר, אך מציע לפרר את הקניידלך שלא יהיה בו כזית:

חתם סופר אורח חיים סימן קסח סעיף י

ואפילו נילוש במים יפרר הקנעדיל שיהיה פחות מכזית, וכן נוהגים

לכן המשנה ברורה מכריע נגד המגן אברהם:

משנה ברורה סימן קסח ס"ק נט

והסכמת הרבה אחרונים דאם בישלך בקדירה או טגנם במחבת במשקה דחשיב כבישול אף שיש בכל אחת כזית ויותר מברך עליהם בורא מיני מזונות [ואפילו אם אכל הרבה] וכן הוא מנהג העולם. ואם אפאן נכון שלא יאכלם כי אם בתוך הסעודה אלא אם כן נילוש ברוב שומן או דבש, דאז מברך עליהם בורא מיני מזונות וכדלעיל בס"ז בהג"ה ואם גיבלם במים לבד ואפאן יש עליהם דין פת גמור

וזאת הברכה פרק ג עמוד 25 סעיף ג

כופתאות (קניידלאך) העשויות מקמח מצה (או פירורי לחם) ומבושלות במים, ברכתן 'בורא מיני מזונות' כדין לחם מבושל. ואף אם לא בישלן במים אלא טגנו במחבת בשמן באופן שהשמן במחבת הוא בכמות חשובה, לא רק מעט שלא יישרף התבשיל – ברכתן 'בורא מיני מזונות'

רבנות: ש"ע סימן קסח סעיפים י"ב

לסיכום:

לחם מעובד – הסוגיה ושיטות הראשונים

הגמרא (מסכת ברכות דף לז ע"א) מביאה ברייתא בה נאמר שאם בישל לחם מברך עליו 'המוציא' אם "הפרוסות קיימות". בירושלמי (ברכות פרק ו, א) רבי יוסי ברבי אבון בשם רב אומר שפרוסות זה עד כזית. בעמוד ב של סוגיית הבבלי רב יוסף אומר דבר דומה על חביצא – שאם יש בו פירורים ברכתו 'המוציא', אחרת ברכתו 'מזונות'. בסוף דיון על דבריו רב ששת ורבא אומרים שהגודל (כזית) אינו משנה, אלא צורת הפת (תוריתא דנהמא). מן הדברים עולים שני קריטריונים לשימור ברכת הלחם: גודל (כזית), ומרקם (תוריתא דנהמא). הראשונים חלקו על היחס בין הקריטריונים הללו:

לפי רש"י: הקריטריון של הגודל נאמר רק בשיטת רב יוסף ובשיטת רבי יוסי ברבי אבון. למסקנת הסוגיה בבבלי אין משמעות לגודל, אלא למרקם, בלבד.

בנוסף ראוי לציין שלפי רש"י כל הסוגיות מתייחסות ללחם שעובר בישול.

לפי בעלי התוספות: דברי רב יוסף נדחו מכל וכל, וכן הכזית המוזכר בירושלמי אינו מדבר על גודל של הלחם, אלא כוונתם לומר שבדרך כלל כזית לחם שומר על צורת הפת.

לפי ר"ת, וכן פסקו הרא"ש ותר"י: הסוגיה בעמוד א עוסקת בלחם מבושל, ועליו נאמר שהגודל משפיע. בעמוד ב מדובר על לחם שמפורר ומעורבב, ועליו יש דיון אם הגודל משפיע, ולמסקנה צורת הפת משפיעה.

לכן למעשה לשיטתם: לחם שעבר בישול נוסף – יברכו עליו 'המוציא' רק אם יש בו כזית וצורת הפת.

אם הלחם אינו עובר בישול נוסף – אם יש כזית – בכל מקרה יברך המוציא, אם אין בו כזית וגם לא תואר לחם – ברכתו מזונות.

השו"ע פוסק כשיטת ר"ת ורבנו יונה.

שיטת הרמב"ם

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ח

הפת שפתת אותה פתים ובשלה בקדרה או לשה במרק:

אם יש בפתינתו כזית או שניכר שהן פת ולא נשתנה צורתה מברך עליה בתחלה 'המוציא' ואם אין בהן כזית או שעברה צורת הפת בבישול מברך עליה בתחלה 'בורא מיני מזונות'

כיצד פותרים את הסתירה בין הצורך בקיום אחד התנאים ברישא לבין הצורך בהעדר אחד התנאים בסיפא?

- הרב יהושע (מיימוני): יש לשנות את המשפט השני כך שמשמעו יהיה שקיום שני התנאים דרוש, ולא אחד מהם. כלומר: אם יש בו כזית או צורת הפת – מברך המוציא. אם אין בו כזית וגם לא צורת הפת – ברכתו 'מזונות'.
- הר"י פאסי: שני המשפטים אינם מקבילים, התנאים המוזכרים בהם מעט שונים: במשפט הראשון מדובר על "שינוי צורה". כלומר, ברכת המוציא תהיה רק אם יש כזית, או שהלחם ממש נראה כלחם. בסיפא מדובר על "עברה צורתו". אם המאכל החדש אינו נראה כלחם כלל, ברכתו מזונות, גם אם יש בו כזית. אם עדיין ניתן לזהות שהוא בא מלחם, גם אם איבד את צורת הפת, ברכתו תהיה 'מזונות' רק אם אין בו כזית.
- כסף משנה: הדין הראשון מתייחס למקרה השני, והדין השני מתייחס למקרה הראשון. כלומר: אם מדובר בערבוב בלבד, די בקיום אחד התנאים בכדי להצדיק שברכתו תישאר 'המוציא'. אם מדובר בבישול, די בהעדר אחד התנאים בכדי שברכתו תהיה 'מזונות'.

לחם במרק

מדוע הבישול משנה את הברכה? לכאורה יש לכך שתי סיבות:

א. הבישול גורם לאיבוד צורת הפת.

ב. הבישול מחדש משהו בלחם, ומעתה הוא נידון כמאכל חדש.

אם המאכל מאבד את צורת הפת, אין זה משנה אם הלחם עבר בישול או השרייה. אם לא, הבישול נותן ללחם מהות חדשה, אך זה רק בתנאי שהלחם עומד בקריטריונים ההלכתיים המוכרים של "בישול". לכן אומר המגן אברהם (וכן נפסק במשנה ברורה) שאם הלחם התבשל בכלי ראשון, הוא יאבד את ברכתו. אם הוא התבשל בכלי שני, כלי שני אינו מבשל, ולכן הוא אינו נחשב מבושל, וברכתו תישאר 'המוציא'. אם עירו עליו מכלי ראשון זהו ספק, ומספק יברך 'מזונות'.

לחם מטוגן

בכדי להסביר את היחס בין המשנה במסכת מנחות וסוגייתנו, בעלי התוספות מבארים (לשיטת רש"י) שהטיגון כבישול. הרא"ש וראשונים נוספים אומרים שהסבר זה נאמר בשלב ההווא אמינא, כאשר מנסים לעגן את דברי רב יוסף, אך למסקנה השוואה זו נדחת. עולה שישנה מחלוקת ראשונים אם הטיגון משנה את ברכת הפת כמו שבישול משנה אותו. המשנה ברורה פוסק להחמיר מספק: אם יש כזית בלחם אפשר לברך עליו 'המוציא'. אך הוא קטן מכזית עדיף לאכול אותו בתוך הסעודה.

החזון איש מכריע שהטיגון דומה יותר ללישה והדבקה מאשר לבישול. הבישול משנה את האופי של הלחם. הטיגון מכניס בו טעם חדש ונוסף, אך אינו משפיע על מהותו.

לאור זאת נפסק שFrench toast או קרוטונים מטוגנים – אם יש בהם כזית ברכתם 'המוציא'. אחרת עדיף לאכול אותם בסעודה. וזאת הברכה מבחין בין כמה סוגי קרוטונים:

- ה. קרוטונים העשויים מלחם רגיל ואפויים בתנור ואינם מטוגנים, ולא נתבשלו במרק – ברכתם 'המוציא'.
- ו. אם הקרוטונים פחותים מכזית ונתבשלו במרק בכלי ראשון או טוגנו בשמן עמוק – ברכתם 'מזונות'.
- ז. קרוטונים פחותים מכזית המטוגנים בשמן – בזה יש ספק ברכתם, וטוב לאכלם בסעודת פת.
- ח. אם הקרוטונים גדולים מכזית, אף שמטוגנים בשמן – ברכתם 'המוציא'.

נפקא מינה נוספת היא "מצה ברייט". לפי החזון איש אם המצה שימרה את צורת הפת ניתן לברך עליה 'המוציא'. לפי המשנה ברורה יש ספק אם הטיגון נותן אופי חדש, ולכן נכנסים לספק (כמובן שאם קודם בישל וריכך את המצות ברכתו 'מזונות', וכן אם שם מעט שמן רק כדי שהעיסה לא תישרף זה לא נחשב טיגון אלא אפייה). בילקוט יוסף פוסק שחתיכות שיש בהן כזית – ברכתן 'המוציא'. אם החתיכות קטנות מכזית ברכתן 'מזונות'. ואם טיגן בשמן עמוק דינו כבישול.

קמח מצה

בגמרא (לז"ע"ב) נאמר שאם טחן לחם וחזר ולש את הפירורים ואפה את העיסה ברכתה 'המוציא'.

מדוע? אפשרות אחת היא שהאפייה המקורית עומדת במקומה. כך פוסקים המגן אברהם והגר"ז מלאדי: אם מפורר לחם וחוזר ולש אותו, עצם הלישה תשאיר את ברכת 'המוציא'.

ברם, אבן העזר ואחרונים רבים חולקים על כך ואומרים שהאפייה החדשה מקנה שם לחם, לא האפייה המקורית. בלית אפייה חדשה ברכת העיסה תהיה 'מזונות'. מדבריו נראה שהבעיה היא שללא אפייה חדשה אין איחוד אמיתי, אין חתיכות לחם חדש. החתם סופר נוטה לדבריו, אך מעדיף לפרר את הלחם. המשנה ברורה פוסק כדבריהם.

בזאת סיימנו את לימוד הלכות ברכת הדגן. ביחידה הבאה נעבור להלכות ברכת המזון שמברכים אחרי אכילת פת.